

КОД ІДЕНТИЧНОСТІ

Передмова до видання

Нарід, що забуває минуле, ніколи не буде нацією
Митрополит Андрей Шептицький

З відновленням незалежності 1991 р. Україна вступила у нелегкий період сучасного державотворення. Після багатовікової боротьби народу за право бути господарем на своїй землі українці отримали шанс творити власну незалежну й соборну державу.

Загальною історичною та соціокультурною тенденцією сучасного світу, що вступив у глобалізаційну фазу розвитку, є пошук національної ідентичності. Ідеться не лише про національну ідентичність особистості, а й про ідентичність етносу в цілому, його матеріальної та духовної культури.

Відродження нації не можливе без пошуку відповіді на запитання: «Хто ми й звідки?» Нині надзвичайно важливою для осмислення є нова ділянка історичної науки – це «історія пам'яті». Упродовж багатовікової історії нашого народу всі без винятку окупанти намагалися денационалізувати людей, позбавити їх національної історичної пам'яті та привнести в суспільну свідомість чужинецькі трактування, які б сприяли утриманню українців у стані підлеглості та вторинності. Окремі події української історії привласнені, викривлені, викрадені

ідеологами держав-загарбників і сьогодні облагороджують чужу історію. Звідси чимало не переосмислених мілітарних і не тільки сторінок історії України. Історична пам'ять про певні події й постаті була частково сконструйована й у кабінетах науковців на замовлення окупантів і, як наслідок, у суспільній свідомості українського народу. Після відродження власної державності в українців залишився складний набір стереотипів щодо самоідентифікації.

У країнах колишнього Союзу, які пережили сталінський тоталітаризм, розпад СРСР і травму краху «радянської ідентичності», проблема відтворення або/і «перевідновлення» історії виявилася надзвичайно гострою, спровокувавши справжні битви за «історію», за надання нових смислів подіям минулого, за героїзацію окремих подій і, навпаки, свідоме «забування» інших. На сучасному етапі Україна перебуває в процесі національного й історичного самовизначення, переосмислює події давнього та недавнього минулого. На думку відомого дослідника націоналізму Е. Сміта, кожна нова генерація нації має переосмислювати й заново «створювати» свою національну ідентичність, оскільки національна ідентичність є не статичною конструкцією, а тривалим процесом формування основних складових компонентів національного буття [1].

Формування національної ідентичності – складний та комплексний процес. Дослідники наголошують на особливій ролі історії етносу у формуванні національної ідентичності, зазначають, що поняття «національна ідентичність» нерозривно пов'язане з поняттям «історична традиція». Використовуючи історію та культуру «золотої доби» народу, можна побудувати моральні основи нації. Використання етністорії за своєю суттю є соціально-політичним: вона має очистити й надихнути народ. Дослідження «своїх» минувшини цікавить не саме по собі, важливо «засвоїти» міфологію та територіалізовану минувшину «свого народу» [2].

Одним з вирішальних чинників формування та розвитку нації є історична пам'ять, яка нерозривно пов'язана з формуванням історичного міфу – ще однієї основи для історичної й, відповідно, національної свідомості. Так, наприклад, Е. Сміт вважає, що визначальною рисою національної ідентичності є «спільні міфи й історична пам'ять» [3]. Для українців визначальною ознакою є козацькі часи. Саме козацький міф став підвалиною модерної української національної свідомості [4].

Згадаймо, що останній двохсотлітній період державності на нашій землі був періодом козацьким, коли державність мала яскраво виражений військовий, мілітарний характер, навіть офіційна назва нашої держави козацького часу – «Військо Запорозьке». Пробуджена національна свідомість сягнула, може, цілком підсвідомо до саме цих козацьких традицій.

Споконвіків військова сила була основою прагнень українського народу здобути незалежність. Історія українського війська ХХ ст. свідчить, що при всіх більш-менш сприятливих умовах українці брали в руки зброю, творили власні військові формування з глибокою вірою, що лише збройна сила й могутність можуть стати фундаментом незалежності нації та держави.

На жаль, проголошення української державності не спонукало політичну та військову еліту до зміни способу мислення, а також способу бачення проблем свого часу, до формування власного погляду на історію України. Постсовєтська еліта, у тому числі й військова, не відчувала своєї причетності до ук-

Костюк Петро Іванович — військовий аналітик, історик і публіцист, полковник запасу, учасник бойових дій, голова Львівської обласної організації Співки офіцерів України, член центрального Проводу СОУ. До листопада 2010 р. — заступник директора Департаменту гуманітарної політики Міністерства оборони України.

У вересні-листопаді 1991 р. працював у комісії Верховної Ради України з питань оборони та національної безпеки, брав активну участь у створенні Збройних сил України та Національної гвардії України, зокрема розробці тексту Військової присяги, проекту Закону України «Про Національну гвардію України», директив МО України щодо впровадження та функціонування української мови в ЗСУ. Ініціатор створення Науково-дослідного центру воєнної історії МО України.

Співавтор книг «Тріумф серця» (про військовоє капеланство) — 2010 р. і «Служимо Україні» (про історію Львівської обласної організації СОУ) — 2016 р. Автор численних статей з воєнної історії, функціонування Збройних сил України. Член Національної спілки журналістів України та редколегії журналу «Універсум».

У березні 2014 р. брав участь у розробці проекту Закону України «Про Національну гвардію України». З 17 березня по 20 червня 2014 р. — радник (на громадських засадах) Міністра оборони України.

Нагороджений державними нагородами — орденом «Богдана Хмельницького» (III ступеня) і медаллю «За військову службу Україні».

раїнської військової традиції, а питання спадкоємності традицій відіграє визначальну роль у сучасному військовому будівництві.

Саме в цій сфері, а вона в певному сенсі є визначальною, репродукувався/репродукується старий (советський) тип мислення. 1991 р. Україна не проголосила себе спадкоємницею українських державних утворень ХХ ст. Психологічним наслідком цього є те, що ми не пішли шляхом формування збройних сил «з нуля», як це зробили країни Прибалтики. До честі, такі спроби були. Йдеться про Національну гвардію України (04.11.1991 — 11.01.2000 р.). Ігнорування спадкоємності призвело до того, що советська військова ментальність перейшла та закріпилася у ЗС України, а її носії почали блокувати розвиток українського війська, власне, як і національних Збройних сил.

До початку агресії Російської Федерації, анексії Криму та розв'язання війни проти України 2014 р.

суспільство загалом і політики зокрема, слабо розуміли визначальну роль військової сили, її потенціалу в українському державотворенні. Причин декілька. Насамперед, це незрозуміння важливості повернення історичної пам'яті на рівні владної верхівки, що вихована ще на традиціях «світлого минулого», а також деяких істориків, які, розглядаючи історію України, готові були хіба що позитивно оцінити національну збройну силу козацтва, не беручи до уваги позитивний досвід українських військових формувань ХХ ст.

Чверть століття в українському парламенті цілі фракції заперечували право України бути собою, а не Малоросією. Українців переконували, що всі «точки зору» мають право на існування (навіть руйнівні для української державності). У 2014 р. виявилось, що ні...

Революція Гідності, яка увіковічила наше покоління «Небесною сотнею», і героїзм українських вояків у відстоюванні Української держави на Донбасі у війні з терористами та російськими окупантами спонукають нас розставити певні акценти в трактуванні нашої історії, аби її нинішня інтерпретація сприяла утвердженню національної гідності та самоідентифікації українців.

Сьогодні ми маємо війну за незалежність, яка тотожна війні за ідентичність. *(Революція Гідності — це історія перемоги української національної гідності та ідентичності).*

Є очевидним, що війна, яка й далі триває на сході України, — це, великою мірою, наслідок історичного невігластва, денационалізації певної частини українського суспільства (і не тільки в Криму й на Донбасі). Мільйони наших громадян ніколи не замислювалися про свою національну належність. Для них важливою була лише регіональна ідентичність. Саме ці етнічно розмиті регіони насамперед і зачепив вихор історії.

Утрата історичної пам'яті продукує відчуття меншовар-

тості, безперспективності, духовного дискомфорту як в окремій людині, так і в цілої нації. Суспільство, позбавлене історичної пам'яті, — це не суспільство, а лише населення, позбавлене ідентичності. Недостатній рівень сформованості національної ідентичності призводить до посилення загроз національній безпеці країни.

Заперечуючи окрему національну ідентичність України, Росія запропонувала натомість альтернативні ідентичності. Вони значною мірою базувалися на концепції «Русского мира», що зорієнтована на наднаціональну спільноту, об'єднану російською мовою та культурою, особливою історичною пам'яттю й спорідненими цінностями, православною релігійністю та відданістю російській державі (яка включає Російську імперію так само, як і СРСР). Росія покладається на свої псевдонаціональні міфи, створюючи проекти, призначені для того, щоб зв'язати Україну з Росією в «спільному майбутньому».

Запізніла (повільна, неповноцінна) національна ідентифікація є однією з визначальних проблем функціонування нації. Ключові питання побудови держави, національного громадянського суспільства постійно підмінялись економічними потребами. Лише агресивно розв'язана нашими сусідами, Російською Федерацією, війна спонукала українців задуматися про причини й наслідки власної інертності.

В умовах гібридної російсько-української війни відбувається трансформація історичної пам'яті. Сам процес трансформації та спалах інтересу до цього явища зумовлений світоглядним протистоянням і діаметрально протилежним баченням нашого майбутнього ідеологами «Русского мира» та захисниками української незалежності.

До певної міри можна стверджувати, що з весни 2014 р., коли Росія окупувала й анексувала частину нашої держави, процес ідентифікації українців в односторонь, зокрема, значно пришвидшився. З 2014 р. українці пережили не одну трагедію, поховавши тисячі полеглих захисників нашої держави в сучасній гібридній війні з Росією. За цей час відновили Збройні сили України, значно зміцнили інституції національної безпеки. Завдяки жертвості нашого народу у війні за державність, знаним і незваним героям, ми маємо нині українську спільноту з відповідними символами-ідентифікаторами.

Кожна нація, особливо зі складною історією, — це тривалий період бездержавності, довгий шлях до державності (періодична її втрата), боротьба за самоствердження, має перелік сакральних, героїчних і жертвоних подій.

Події, що відбулися в Україні за останні роки, докорінно змінили суспільну свідомість і, без сумніву, тягнуть за собою відповідні перетворення в усіх державних інституціях, у тому числі й у силових структурах, вимагають зміни способу мислення керівників цих структур щодо відродження та творення, власне, українських військових традицій. Це сприятиме самоусвідомленню та самоідентифікації українця в односторонній та нації загалом.

Вияв національної самосвідомості сформував запит на нову якість державної політики щодо формування історичної пам'яті українського народу. Однак державні інституції, котрі належать до різних гілок влади, не завжди демонструють консолідовану позицію щодо конструювання історичної свідомості громадян.

Прийшов час, коли потрібно реально відроджувати національну пам'ять, ушановувати могили героїв, робити практичні дії щодо збереження святих для українських військових місць в Україні та за її межами. Ми не маємо права забути про подвиг тих, хто воював за нашу свободу.

Непересічною є роль школи та війська в процесі досягнення колективної ідентичності. Через ці інституції проходили/проходять майже всі громадяни.

З початком російської воєнної агресії розпочався масовий добровільний та волонтерський рух. Саме тут (у цих двох інституціях) і має творитися (формуватись) ядро новітньої української ідентичності.

(Військову службу мали б відбутися всі, кому дозволяв стан здоров'я. Саме в армії молоді люди ставали б на шлях формування національної еліти, усвідомлюючи, що саме вони беруть відповідальність за побудову держави).

Подальший процес відтворення/становлення національно-культурної ідентичності української нації відбувається в прагматичному глобалізованому світі, в умовах воєнної російської агресії. Так звана «гібридна війна» триватиме, мімікуючи як воєнними, так і політичними формами та прийомами. Водночас Росія здійснює проти України різномітну гуманітарну агресію, ведучи інформаційно-пропагандистську, історіософську та конфесійну війни. Розмивання української ментальності, традиційних цінностей, наступ на мову, культуру, систему освіти, історичну пам'ять народу, навіть національні церкви підпорядковані одній меті – знищенню ідентичності української нації. Як відомо, ідентичність будь-якої нації становить основу національної безпеки, а отже, і потужної національної держави – України.

У суспільстві до цього часу остаточно не закріпилася думка, що сильна держава є насамперед держава – сильна духом. Навіть бідні держави, усвідомлюючи свою особливість, виборювали незалежність у протистоянні зі значно сильнішими ворогами. Натомість багаті держави з невизначеним менталітетом розпадалися на частини, припиняли своє існування й ставали об'єктом агресії.

Роль національної еліти в такій ситуації мала б бути вирішальною. Головне завдання для української еліти – не стільки збудувати націю, скільки модернізувати її, причому за умов війни. *(Модернізація проводилася найчастіше з військових міркувань та охоплювала передусім воєнну промисловість).* Проте український правлячий клас усе ще не продемонстрував свою готовність піднятися до рівня національної еліти.

Відповідальність кожного з нас – це формувати глибоке пронаціональне розуміння історії України, «називати речі своїми іменами»... Для соборної держави необхідні соборні історія та свобода мислення.

Україна має проводити історичну політику. Історію треба трактувати як потужне джерело української ідентичності. Адже триває процес пошуку опорних точок ідентичності, які б сприяли підвищенню стійкості в боротьбі з агресором, поверненню до національного коду ідентичності. І це об'єктивний процес.

Безумовно, історична пам'ять впливає на культурну та національну ідентичність українців зокрема й українців в односторонніх. А це, своєю чергою, сприяє стійкості України до зовнішніх і внутрішніх загроз.

В «історії пам'яті» особливе місце займає багатовіковий повчальний досвід – українська мілітарна історія, яку необхідно використовувати для активізації відродження національної свідомості нації, формування національної політичної та військової еліти, здатної гідно служити своїй країні. Саме така література, на глибоке переконання автора, сьогодні найбільше потрібна. Популяризація «нашого» минулого сприятиме утвердженню національної ідентичності, формуванню громадянина України нової якості.

Основну ідею книжки передає її назва, де поняття «Україна» поставлено в систему дослідницьких координат, одну з яких становить ідентичність, а другу – національна безпека. Інтегруватися в нинішній глобалізований світ, з усіма його загрозами та викликами, але не втратити при тому своєї ідентичності – це основний виклик доби.

Ми – молода нація давнього народу. Нині, перебуваючи в ситуації історичного вибору, ми зоразу звертаємося до мілітарних сторінок історії українського народу. Українське військо зародилось і формувалося в битвах із загарбниками, а військові традиції передалися від покоління до покоління, навіть у часи бездержавності.

Особливо це актуально в часи російсько-української війни за незалежність, у час, коли маємо пригадати дух наших

видатних предків і перемогти. Як наслідок, послужити зміцненню незалежності та розвитку нашої державності.

Автор звертається до тих сторінок української військової та воєнної історії, окремих подій та постатей, іноді не дуже відомих назагал, які допомагають воякам ідентифікувати себе як українців, як громадян в односторонній, свідомих захисників України.

Основу книжки становить цикл авторських статей про маловідомі сторінки мілітарної історії України й не тільки, опублікованих упродовж 2010–2018 рр.

Звертаємо увагу на те, що в запропонованій читачу книжці в сьомій та восьмій частинах є смислові повтори. Це пов'язано з тим, що зміни в ЗСУ, інших державних інституціях не відбувалися або відбувалися надто повільно. Під час остаточного редагування книжки ми намагалися максимально уникнути правок, щоб якомога повніше зберегти її передати своєрідність сприйняття подій у суспільній свідомості, які відбувалися в новітній історії України.

Автор сподівається, що книжка сприятиме процесу самоідентифікації, відтворенню або/ї перевідновленню національної ідентичності в тих, хто ще «не прокинувся». Як наслідок, слугуватиме поглибленню знань маловідомих сторінок в історії України різних періодів, укріпленню незалежності та розвитку нашої державності.

У багатьох співвітчизників з 2014 р., у зв'язку з війною, з'явилося розуміння безальтернативності збройного захисту української держави, бо тільки плекання своєї національної ідентичності забезпечить Україну від перетворень на Малоросію чи на будь-що інше...

Нарешті в Україні розпочалася деколонізація, на часі питання деколонізації. Зважаючи на те, що Росія панувала на українських землях значно довше, ніж СРСР, вирішення цієї проблеми потребує тривалішого часу та глибокого осмислення. Вважаємо, що деколонізацію варто проводити всередині себе. Кожен українець, у військовому односторонньому зокрема, має починати з індивідуальної делімітації культурного кордону з Росією (і не тільки), з побудови власного світогляду, модернізованої системи демократичних цінностей, відтак сформуванню на ґрунті національної свідомості глибоку виразно модерну українську ідентичність.

Допоки ми не зрозуміємо, що потрібно не лише говорити правильні слова, а й робити правильні вчинки заради своєї держави – ризикуємо залишитися уламком колишньої імперії, буфером між цивілізованим світом і тоталітарним мутантом, можливою противагою амбіціям імперії, що відроджуватиметься.

Лише за такої умови ми зможемо перемогти. Від нас залежить, наскільки ми віримо в перемогу. І в себе...

Відомий французький мислитель Е. Ренан сказав: «Нація – це щоденний плебісцит». Сьогодні, коли триває російсько-українська війна, українці складають іспит на своє державно-політичне існування. Нам потрібно вчитися жити в реальності довготривалого, імовірно, замороженого конфлікту. Агресор поступиться тоді, коли в нього не буде сил і засобів для утримування окупованих територій. Маємо політично, дипломатично й мілітарно укріплювати й презентувати однорідно ідентичну державу – Україну.

Найголовніше для України – зберегти українську державність!

ПРИМІТКИ

1. М.А. Козловець. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації. С.483–484. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/6217/1/kozlovez_monograf.pdf
2. Сміт Е. Національна ідентичність. – К: Основи, 1994. – С. 28–37.
3. Там само. С.23.
4. Я. Грицак, Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст., Київ 2000, с.24–25.